

УДК 373.67:78.07:314.743

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
МИСТЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Г.В. Карась

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена історико-культурологічним аспектам мистецької педагогіки української діаспори ХХ ст. Хоч мистецька педагогіка діаспори не склалася як цілісна система, однак педагогіка окремих спеціальних музичних дисциплін має ряд вагомих здобутків, які заслуговують на увагу та вивчення в Україні. Зокрема, розглядаються здобутки педагогіки окремих спеціальних музичних дисциплін: фортепіанної (Р. Савицький), скрипкової (М. Гайворонський), гітарної (В. Бобрицький, Л. Вітошинський), бандурної (З. Штокалко, В. Мішалов), диригентської (М. Малько), вокальної (Н. Дяченко-Гордаш), музично-теоретичної, гри на духових інструментах (М. Едельман). Привертено увагу до методичного аспекту педагогічного доробку діаспори. Здобутки мистецької педагогіки української діаспори мають важливе історико-культурологічне значення, оскільки сприяли розвитку як національної, так і світової культури.

Ключові слова: мистецька педагогіка, українська діаспора, спеціальні музичні дисципліни, методичне спрямування, історико-культурологічний аспект.

В силу різних суспільно-політичних умов українці у ХХ ст. сформували діаспору – одну з найбільших

серед інших планетарних етнічних розселень, дбали про збереження і розвиток національної культури. Видатний український вчений-педагог Оксана Петрівна Рудницька однією з перших виокремила мистецтво української діаспори у навчальному посібнику «Українське мистецтво у полікультурному просторі» [5], однак тільки поглиблене дослідження музичної культури діаспори, яке здійснене в наших працях [1; 2], стало основою нового напрямку у вітчизняній культурології та мистецтвознавстві – «українське музичне діаспороведство».

Здійснивши комплексний аналіз музичної культури української західної діаспори як соціокультурного феномена ХХ ст., обґрунтовано, що музична культура української діаспори як системне утворення є складовою української художньої культури, представлена в музично-виконавському, освітньо-педагогічному, музикознавчому та композиторському напрямках. Структуру музичної культури західної діаспори як складної цілісної само-організованої комплексної відкритої системи складають: музичні цінності, види культурно-мистецької діяльності та її суб'єкти, установи і соціальні інститути, культурно-мистецьке середовище.

Освітньо-педагогічну складову

музичної культури української західної діаспори розглядаємо як інституційну систему мистецької освіти та педагогіки.

Упродовж ХХ ст. в українській діаспорі склалася своєрідна система освіти, складовою частиною якої була музична. Структуру освітньо-педагогічної музичної діяльності українців зарубіжжя складає загальна та спеціальна музична освіта.

Загальну музичну освіту можна було здобути в інституціях українознавства: на курсах і в школах (цілорічних, літніх), які діяли при «Рідній школі», при церковних парафіях, у таборах для інтернованих, на освітніх курсах, семінарах хорових диригентів, кафедрах українознавства у вищих навчальних закладах, наукових фундаціях та установах. У навчально-виховному процесі тут використовувалися різноманітні види і форми музичної діяльності учнів: хоровий і сольний спів; індивідуальна, ансамблева та оркестрова гра; позакласні індивідуальні та групові заняття, слухання музики в урочний і позаурочний час; літературно-музичні вечори та концерти; використання театральних елементів. Характерною особливістю діяльності викладачів музичних дисциплін було поєднання компонентів релігійного, світського, класичного та народного мистецтва.

Спеціальну музичну освіту в діаспорі здобували в музичних інституціях: на курсах і семінарах, у школах, літніх таборах, інститутах, університетах. Серед провідних дитячих освітніх музичних закладів – Українська музична консерваторія,

Український музичний інститут (м. Нью-Йорк), Український музичний інститут ім. М. Лисенка (м. Торонто). Вищу музичну освіту можна було здобути в Українському вільному університеті (м.м. Відень, Прага, Мюнхен), на музично-педагогічному відділі Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (м. Прага).

Спеціальна музична освіта діаспори є тріступеневою і має багато спорідненого із структурою музичних закладів Галичини першої третини ХХ ст. Це різноманітні одно- та багатопрофільні музичні школи і вищі навчальні заклади. В однопрофільних (це переважно приватні школи) викладалася одна спеціальність – гра на інструменті або вокал. У багатопрофільних – заняття велися за кількома спеціальностями, викладалися теоретичні дисципліни, працювала група педагогів, проводився регулярний набір учнів (студентів), розроблялися навчальні програми, плани занять, були чітко визначені терміни навчання. Тріступеневість структури спеціальної музичної освіти української діаспори забезпечувала наступність музичної освіти, побудованої на національних засадах.

Концепція навчально-виховного процесу у музичних вишах, зокрема, на музично-педагогічному відділі Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі у міжвоєнний період, давала можливість одержати фахову підготовку з основних музичних спеціальностей. У своїй діяльності відділ використовував педагогічний досвід

музично-драматичної школи М. Лисенка та продовжував його традиції. Акцентуючи свою увагу на українській проблематиці, викладачі відділу знайомили студентів із досягненнями світової музикознавчої науки, здобутками музичної культури народів світу. В цьому навчальному закладі було створене середовище, в якому виховувались національні музично-педагогічні кадри, що активно займалися поряд із навчальними завданнями концертно-виконавською і науковою діяльністю.

Особливостями музичного навчально-освітнього процесу діаспори є: виняткова роль громади та громадських інституцій в організації музичної освіти; збереження традицій української музичної освіти та привнесення запозичених інновацій; переважаючий компонент національного, в т. ч. діаспорного, репертуару в навчальному процесі; свобода педагогів у формуванні навчально-методичних засад.

Хоч мистецька педагогіка діаспори не склалася як цілісна система, однак педагогіка окремих спеціальних музичних дисциплін має ряд вагомих здобутків, які заслуговують на увагу та вивчення в Україні. Використовуючи цілісний підхід до розгляду мистецької освіти як самостійної галузі професійної освіти, вперше представлений у працях О.П. Рудницької [4; 5] та вживаючи термін «мистецька педагогіка», ми солідарні із трактуванням, запропонованим доктором педагогічних наук, професором Оленою Миколаївною Отич. Це: наука про мистецьку освіту; теорію і практику

естетичного виховання та опанування різновидів мистецтва учнями; самостійна галузь професійної педагогіки [3, с. 51].

Фортепіанна педагогіка насамперед представлена працями відомих піаністів-педагогів Романа Савицького та Дарії Гординської-Каранович (США). Відчуваючи брак методичної літератури, Роман Савицький у 1954–1955 рр. пише «Основні засади фортепіанної педагогіки», яка була призначена для педагогів Українського музичного інституту (м. Нью-Йорк). Розділ «Тон» з неї вперше було надруковано в пропам'ятній книзі цього інституту з нагоди десятиліття його заснування (1963). Перевидання основних засад фортепіанної педагогіки Р. Савицького в Україні (2000) не тільки складає джерелознавчий інтерес, але й засвідчує ефективність використання їх в сучасному педагогічному процесі. Педагогічне «крredo» та джерела фортепіанної педагогіки митця стають предметом досліджень Людмили Садової. Р. Савицький був захоплений ідеєю поставити музичну освіту українських дітей на рівень світових стандартів і з цією метою написав свою теоретичну роботу. «Засади» мають суто практичну спрямованість як посібник для вчителів фортепіано у молодших класах. Тут загально-дидактичні викладки чергуються зі спеціальними фортепіанно-методичними рекомендаціями. У час, коли Р. Савицький писав свої «Засади», практично не існувало української методичної літератури у сфері фортепіанного навчання не тільки у США, але й в Україні, хоч в той же

час в інших країнах (Росія, Німеччина, Чехія, Франція та інших) її було вдосталь. За своїм змістом і спрямованістю праця є унікальною, оскільки не дублює жодного іншого видання, а джерелами її сам автор називає власний довголітній педагогічний досвід і студіювання кращих зразків іншомовної методичної літератури. Для методики Савицького характерними є раціональність та функційність, а найважливішою частиною виконавського мистецтва піаніст вважав інтерпретацію. Основна наскрізна думка праці – унікальна корисність фортепіанного навчання для загального розвитку дитини, що при фаховому керівництві більш, ніж будь-яка інша навчальна дисципліна, сприяє розвитку гармонійного комплексу кращих рис вдачі сучасної культурної людини. Видання праці Р. Савицького в Україні не лише викликало велике зацікавлення педагогів-піаністів, але й слугує настільною книгою-порадником для здійснення більш ефективного навчального процесу.

Суттєво збагатили мистецьку педагогіку фортепіанні збірки піаністів та композиторів Романа Савицького, Ігоря Соневицького, Василя Безкоровайного, Ярослава Барнича, Миколи Фоменка, Володимира Грудина, Зіновія Лиська, Кира Кукловського, Юрія Олійника, Таїси Богданської (США), Марти Кравців-Барабаш, Сергія Яременка (Канада), Стефанії Туркевич (Великобританія), основу яких складав український мелос. Випуски творів українських композиторів для фортепіано, редакторами-упорядниками яких виступали ці митці, були

призначені для навчання учнів за принципом «від легкого до складного». Добиралися твори різних жанрів (переважно танцювальні) композиторів ХХ ст. України та діаспори. Збагачуючи педагогічний фортепіанний репертуар, композитори опрацьовували кращі фольклорні зразки, в тому числі і для гри в чотири руки.

Педагогічний репертуар – фортепіанні твори для дітей композиторів української діаспори – слугував матеріалом для виконання основного завдання початкової музичної освіти – розвитку професійно-виконавських здібностей дитини та формування її національної ідентичності. Слідуючи настановам М. Лисенка, С. Людкевича, які наголошували, що навчання музики повинно опиратися на народнописенні зразки, високопрофесійну методику та культурні традиції народу, переймаючи досвід західноєвропейських композиторів та педагогів ХХ ст. – Б. Бартока, З. Кодая, К. Орфа, які розглядали народну пісню як основу розвитку національної музичної культури та важливий дидактичний засіб музичного виховання дітей, українські композитори в еміграції створили унікальну фортепіанну педагогічну літературу. Розуміючи вагу національного репертуару на цьому етапі навчання, композитори діаспори використали у своїх збірках для наймолодших піаністів фольклорні зразки, котрі здатні виховати патріотичні почуття та викликати інтерес до рідної культури, до її традицій: календарно-обрядові пісні (відомі колядки, щедрівки, веснянки, гаївки), колицкові, жартівливі, ліричні, стрілецькі,

пластові та маршові пісні, популярні танцювальні мелодії. Фортепіанна педагогічна література не тільки забезпечувала навчальний процес за кордоном, але й заслуговує на використання в педагогічному репертуарі дитячих музичних шкіл в Україні.

Скрипкова педагогіка. Одним з перших українських посібників для навчання гри на скрипці була збірка «Українські народні пісні для скрипки і фортепіано» Михайла Гайворонського (США, 1927), в якій вміщено 34 твори легкої фактури для опанування грою на інструменті в перші роки навчання. Цікавими дослідженнями в галузі скрипкової гри є статті Євгена Цегельського.

Багато для становлення і розвитку гітарної педагогіки зробив Володимир Бобрицький (Бобрі; 1898–1986, Нью-Йорк, США) – автор багатьох публікацій про значення бандури і гітари. Тісно співпрацюючи з видатним гітаристом А. Сеговією, Бобрі опублікував ряд методичних посібників для оптимальної гри на цьому інструменті. Велику популярність здобула його унікальна книга «Техніка Сеговії» («The Segovia technique», 1972), яка витримала кілька перевидань, в т. ч. німецькою мовою у перекладі Германа Лееба в Берні (1977). Особливу цінність ця книга має завдяки особистій участі в ній Сеговії, який не тільки позував, демонструючи посадку, постановку рук, деякі прийоми звуковидобування, але і вносив зауваження до тексту, уточняв формулювання. Продуктивна діяльність В. Бобрицького на поприщі гітарного мистецтва була високо оцінена за кордоном – в

Іспанії та інших країнах.

Один із відомих австрійських гітаристів та педагогів Лео Вітошинський (1941–2008) залишив по собі цінну книгу «Про мистецтво гри на гітарі», в якій сконцентровано його багатолітній досвід. Її концепція виходить далеко за межі звичайного методичного посібника, хоча і педагогі, і студенти почерпнуть багато із цінного досвіду маестро. Автор не лише описує вирішення технічних та інтерпретаційних проблем, а й дає аналітичний зріз нотної літератури для гітари, щиро ділиться досвідом, прямує до самих витоків музики, її філософії, психології, історії, сприяє глибоким роздумам, а тому книга призначена для мислячих музикантів. Спонукою до їх написання, як вказує автор, стала книга видатного піаніста Генріха Нейгауза «Про мистецтво гри на фортепіано».

Музично-педагогічні праці з бандурного мистецтва представлені «Кобзарським підручником» та репертуарним збірником п'єс для бандури «Кобза» Зіновія Штокалка (Канада), посібником-збірником українських народних дум і пісень для бандури «Наша пісня» Михайла Теліги (ЧСР), початковим курсом гри на бандурі харківського типу Віктора Мішалова (Канада), численними репертуарними збірниками Ольги Герасименко-Олійник (США). Взнявши за основу дослідження Гната Хоткевича про Харківську школу гри на інструменті та власний практичний досвід, З. Штокалко у «Кобзарському підручнику» (написаний наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр., виданий у 1992

р.) викладає свої позиції і бачення щодо проблеми своєрідності автентичної бандури та необхідності її модернізації. Підручник складається з двох великих частин: теоретичного вступу та власне підручника – практичного курсу розвиваючих вправ з поясненнями. У вступі З. Штокалко подає коротку історію інструмента, в загальних рисах розповідає про самовчителі гри, розглядає конструкцію бандури, складові частини та характеризує три основні способи гри на бандурі. Базуючись у практичній частині підручника на комбінованому способі гри, З. Штокалко пропонує розпочати курс науки гри з технічного розвитку правої руки, як ведучої, на приструнках, використовуючи під час навчання вже засвоєні прийоми старої Чернігівської та Полтавської шкіл. Досконало вивчивши простий виконавський матеріал названих кобзарських типів, на другому етапі опанування інструмента слід поступово переходити до вивчення і відшліфування складніших прийомів вже харківського стилю. Друга частина підручника складається з розвиваючих вправ, п'єс та пояснень стосовно їхнього виконання. Загалом вправи – нескладні, зручні та корисні. Серед авторів обробок українських народних пісень та оригінальних музичних творів, розміщених у підручнику, – відомі бандуристи: Г. Хоткевич, В. Щербина, Ю. Сінгалевич, К. Місевич, В. Ємець, М. Теліга, А. Горняткевич, В. Кухта та ін.

Першим підручником гри на духових інструментах була праця М. Едельмана (Нью-Йорк, 1921). Автор критично оцінює рівень існуючих у

діаспорі духових оркестрів, звертає увагу на відсутність досвідчених педагогів. Звертаючись до учнів, автор наголошує на систематичному вправлянні на інструменті, опануванні музично-теоретичних предметів (теорії музики, гармонії), здобутті слухацького досвіду, імпровізації, компонуванні, які в комплексі можуть сформувати музиканта. Робота має декілька розділів. У першому – «Як треба вправляти на дутім мосяжнім інструменті» М. Едельман дає конкретні методичні поради гри на інструменті. Серед педагогічних принципів, які відзначені тут: систематичність занять; усвідомлення призначення вправ; аналіз помилок; слідування за рухами своїх мускулів, правильним положенням тіла; чистота інтонування та розвиток слуху; послідовність – від легкого до складного; чергування занять з відпочинком; дотримання гігієни та здорового способу життя; повага до педагога; збагачення знань про музику, композиторів. У другому розділі М. Едельман подає схему групування духових музичних інструментів, характеристику та історію походження окремих з них (саксофона, тромбона, баса); у третьому – поради догляду за інструментами. Значну увагу автор приділяє характеристиці кларнета, його різновидів, аплікатури, конкретним прикладам із творів західноєвропейських класиків. Два останні розділи підручника присвячені питанням вправлення губ та глибокого віддиху. М. Едельман подає тут малюнки грудної клітки та легень, а також світлини із демонстрацією прийомів дихання.

Вокальна педагогіка діаспори

представлена підручником Ніни Дяченко-Гордаш «Сольовий спів, його теорія й практика» (Прага, 1927), який був одним із перших у цій галузі, мемуарами співачки світового рівня Іри Маланюк, окремими статтями про мистецтво співу видатних співаків Олександра Мишуги, Мирослава Скала-Старицького, Кліма Чічки-Андрієнка.

Новаторською була книга всесвітньо відомого диригента українського походження Миколи Малька про основи техніки диригування «The Conductor and his Baton» («Диригент і його батута»), що вийшла англійською мовою в Копенгагені (1950). Її зміст склали сім розділів. У першому «Диригент як виконавець» обговорюються вступні уваги до функцій диригента; другий – подає фізичні вправи диригента, чого не містили подібні підручники; третій – охоплює всі роди тактування; четвертий присвячений огляду батуги як інструменту; п'ятий – розглядає рухи диригента як елементи диригентської техніки (на 125 сторінках автор всебічно, яскраво, зрозуміло і детально описує та ілюструє найважливішу частину мистецтва диригування, особливої уваги заслуговують тут підрозділи, присвячені динаміці, кінетиці, агогіці); у шостому розділі автор описує самостійність лівої руки в диригуванні та її значення в проведенні динаміки; останній, сьомий розділ є заключним.

Важливо, що це чи не перший такого роду посібник українця іноземною мовою. Книга стала результатом багаторічної праці М. Малька із симфонічними оркестрами світу. Вона не

втратила своєї актуальності і сьогодні, про що свідчать сучасні дослідження іноземних авторів та відомості Інтернету. Так, світ побачило вже сьоме видання книги «Сучасний диригент» Елізабет Грін та Марка Гібсона, яке ґрунтується на педагогічних та методичних підходах Миколи Малька.

Музикознавці діаспори працювали над укладанням українських музичних підручників. Так, професор Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі Федір Якименко видає перший український підручник з гармонії у двох частинах з задачником (1925), В. Буряник з Канади – «Практичний курс музичної теорії» (1936), Осип Залеський (США) – «Короткий нарис історії української музики» (1971), підручник «Загальні основи музичного знання» (Теорія музики, 1958), Зіновій Лисько (США) – два підручники з гармонії, в т. ч. для учнів дитячих музичних шкіл.

Отже, музична освіта української діаспори була невід'ємним компонентом формування загальнолюдської культури. Головна мета навчання музики полягало у прилученні учнів до надбань української та світової музичної спадщини, їхньому загальному музичному та естетичному розвитку, в пробудженні у них інтересу до творчого самовираження у процесі виконання музики, опанування відповідними знаннями та формування практичних навичок.

Загальний огляд літератури з педагогіки окремих спеціальних музичних дисциплін (музико-теоретичних, вокально-хорових та виконавських)

засвідчує їх методичну спрямованість. Вона, насамперед, мала на меті забезпечити методичні основи спеціальної підготовки музиканта. Разом з тим, ця література мала чітко виражену етноцентричність, сприяла формуванню національно-культурної ідентичності українців за кордонами рідної землі. Часто ці видання виходили в світ раніше, як подібні їм в Україні, а іноді – не мали аналогів на батьківщині.

Здобутки мистецької педагогіки української діаспори мають важливе історико-культурологічне значення, оскільки не лише є свідченням історичного розвитку мистецької освіти і педагогіки за межами рідної землі, але, залишаючись українськими по суті, сприяли розвитку як національної, так і світової культури.

Література

1. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : [монографія] / Г. В. Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.

2. Карась Г. Українська музична культура західної діаспори як соціокультурний феномен ХХ століття : автореф. дис.... доктора мистецтвознавства : 26.00.01 – теорія та історія культури / Карась Ганна Василівна ; НАКККіМ. – К., 2014. – 44 с.

3. Мистецька освіта в Україні : теорія і практика / [О. П. Рудницька [та ін.]; заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г. Ю. Ніколії]. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – 255 с.

4. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.

5. Рудницька О. П. Українське мис-

тецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К. : «Екс-Об», 2000. – 208 с.

Karas G.W. HISTORICAL AND CULTUROLOGICAL ASPECTS OF ARTISTIC PEDAGOGY PECULIAR TO UKRAINIAN DIASPORA.

The article is dedicated to historical and culturological aspects of artistic pedagogy peculiar to Ukrainian diaspora in the XXth century. The author analyses achievements of pedagogy in separate special music disciplines: piano, violin, guitar, bandura, conducting, vocal, music theory and the wind instruments. The author emphasizes methodical aspect of diaspora's pedagogical achievements.

Educational and pedagogical component of the music culture of Ukrainian Western diaspora is viewed as an institutional system of artistic education and pedagogy. Ukrainian diaspora had peculiar educational system with musical component in the XX century. Although diaspora's artistic pedagogy was not formed as an integral system still pedagogy of separate special music disciplines has significant achievements that are worth studying in Ukraine. Piano pedagogy is represented by works of famous piano-teachers Roman Savytskyi and Dariia Hordynska-Karanovych, violin pedagogy – works of Mykhailo Haivoronskyi. Volodymyr Bobrytskyi and Leo Vitoshynskyi had also contributed greatly to development of guitar pedagogy. Musical and pedagogical works of bandura art are represented by kobzar tutorials and repertoire playbooks for bandura by Zinovii Shtokalko, Mykhailo Teliha, Viktor Mishalov and Olha

Herasymenko-Oliinyk. M. Edelman's work was the first tutorial for wind instruments blow. Vocal pedagogy is represented by Nina Diachenko's tutorial, articles of famous singers Oleksandr Myshuha, Myroslav Skala-Starytskyi, Klym Chichka-Andriienko. Book by Mykola Malko, worldwide famous conductor of Ukrainian origin, «The Conductor and his Baton» was dedicated to the principles of conducting and was quite forward-looking. Music experts of diaspora worked over the Ukrainian musical tutorials. Achievements of Ukrainian diaspora's artistic pedagogy are of great historical and culturological significance because they encouraged development of national as well as world music culture.

Keywords: artistic pedagogy, Ukrainian diaspora, special music disciplines, methodical aspect, historical and culturological aspect.

Карась А.В. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕДАГОГИКИ ИСКУССТВА УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ. Статья посвящена историко-культурологическим аспектам педагогики искусства украинской диаспоры XX в. Хотя педагогика искусства не сложилась как целостная система, однако педагогика отдельных специальных музыкальных дисциплин имеет ряд существенных завоеваний, которые заслуживают внимания и изучения в Украине. В частности, рассматриваются достижения педагогики отдельных специальных музыкальных дисциплин: фортепианной (Р. Савицкий), скрипичной (М. Гайворонский), ги-

тарной (В. Бобрицкий, Л. Витошинский), бандурной (З. Штокалко, В. Мишалов), дирижерской (Н. Малько), вокальной (Н. Дяченко-Гордаш), музыкально-теоретической, игры на духовых инструментах (М. Эдельман). Обращено внимание на методический аспект педагогического наследия диаспоры. Достижения педагогики искусства украинской диаспоры имеют важное историко-культурологическое значение, поскольку содействовали развитию как национальной, так и мировой культуры.

Ключевые слова: педагогика искусства, украинская диаспора, специальные музыкальные дисциплины, методическая направленность, историко-культурологический аспект.